

**ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ
Θανάσης ΚΑΡΑΛΗΣ, Στάθης ΜΠΑΛΙΑΣ***

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σήμερα, η ιδιότητα του πολίτη απέκτησε νέα περιεχόμενα εξαιτίας των αναγκών που γέννησαν οι κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, οι οποίες, μεταξύ άλλων, ανέτρεψαν τα παραδοσιακά δεδομένα στον χώρο της εκπαίδευσης, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τη διά βίου εκπαίδευση σε αναγκαίο μέσο ενίσχυσης της ιδιότητας του πολίτη. Όμως τίθεται το ερώτημα αν η διά βίου εκπαίδευση είναι αποτελεσματικό μέσο ενίσχυσης της σύγχρονης ιδιότητας του πολίτη καθώς και αν οι τρέχουσες πολιτικές της Ε.Ε. εννοούν μια συμμετοχική εκδοχή της ιδιότητας του πολίτη ή στηρίζουν τη λειτουργία της αγοράς. Με βάση την ανάλυσή μας, οι πολιτικές αυτές τείνουν να υπηρετήσουν πρωτίστως την αγορά και δευτερευόντως τα ιδανικά της δημοκρατίας.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ: Ιδιότητα του Πολίτη, Διά Βίου Εκπαίδευση, συμμετοχική δημοκρατία, μινιμαλιστική δημοκρατία, παγκοσμιοποίηση, κοινωνία της διακινδύνευσης

* Ο **Θ. Καραλής** είναι λέκτορας Διά Βίου Μάθησης στο Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Πανεπιστημίου Πατρών.
Ο **Σ. Μπάλιας** είναι επίκουρος καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας στο ίδιο Τμήμα.

ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες το ενδιαφέρον για τη θεματική της ιδιότητας του πολίτη (Citizenship) στη διεθνή βιβλιογραφία εμφανίζεται αυξημένο. Το ενδιαφέρον αυτό εκδηλώνεται πρωτίστως στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες¹, στους κόλπους των οποίων διεξάγεται ουσιαστικά η σχετική θεωρητική συζήτηση, πριν, αλλά, κυρίως, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Εν τούτοις, η συζήτηση αυτή, χωρίς να έχει πάντα την ίδια ένταση ή το ίδιο περιεχόμενο, αναζωπυρώνεται κυρίως σε περιόδους κρίσεων ή μεγάλων μεταβολών.

Στις μέρες μας η παραδοσιακή έννοια της ιδιότητας του πολίτη έχει κλονιστεί και έχει αποκτήσει νέα περιεχόμενα τα οποία αντιστοιχούν στις νέες οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες που γέννησε ο νέος τεχνολογικός κόσμος και τα συναφή με την παγκοσμιοποίηση φαινόμενα. Η ταχύτητα των αλλαγών σε όλους τους τομείς της ζωής, η ανάδυση διαρκώς νέων αναγκών, η ταχεία εξέλιξη της επιστήμης και οι εφαρμογές της αναδεικνύουν την ανάγκη για πρόσβαση όλων στη γνώση, με κίνδυνο, στην αντίθετη περίπτωση, την αύξηση των ανισοτήτων και την κοινωνική και πολιτική περιθωριοποίηση. Οι νέες συνθήκες έχουν επίσης ανατρέψει τους παιδευτικούς στόχους, τις εκπαιδευτικές πολιτικές και το περιεχόμενό τους. Επίσης, έχουν μεταβάλει δραματικά τόσο τον τρόπο απόκτησης της γνώσης όσο και τις κλασικές μορφές της εκπαιδευτικής διαδικασίας και μάθησης. Στο πλαίσιο αυτό, η συνεχής μάθηση εμφανίζεται ως το αναγκαίο αντιστάθμισμα στα γνωστικά και παιδευτικά κενά που προκαλούν οι ιλιγγιώδεις κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές.

Στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, η συνεχής μάθηση θεωρείται, στο πλαίσιο της *διά βίου εκπαίδευσης*, βασικό μέσο ενίσχυσης της ιδιότητας του πολίτη τόσο στο επίπεδο του εθνικού κράτους όσο και σε αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης

¹ Αναφερόμαστε εδώ στις δυτικές φιλελεύθερες / δημοκρατικές κοινωνίες οι οποίες, πέρα από τις διαφορές τους, συμμαρίζονται κοινούς θεσμούς και αξίες, όπως συνταγματισμός και κράτος δικαίου, λαϊκή κυριαρχία και ελεύθερες εκλογές με καθολική ψηφοφορία, ατομικές ελευθερίες και ανθρώπινα δικαιώματα. Βλ. ενδεικτικά την κλασική ανάλυση του G. Sartori (1987), *Theory of Democracy Revisited*, Chatman House, London.

(Ε.Ε.). Από την άλλη μεριά, τίθεται το ερώτημα αν η διά βίου εκπαίδευση είναι αποτελεσματικό εργαλείο για τη στήριξη και ενίσχυση της σύγχρονης ιδιότητας του πολίτη ή αποτελεί ιδεολόγημα του «δημοκρατικού φαντασιακού» (Taguieff, 2002), καθώς και αν οι σχετικές πολιτικές της Ε.Ε. ευνοούν πραγματικά μια δημοκρατική εκδοχή της ιδιότητας του πολίτη ή απλώς στηρίζουν τη λειτουργία της αγοράς. Σύμφωνα με την ανάλυσή μας, η απάντηση στα ερωτήματα αυτά συνοψίζεται στη θέση ότι οι τρέχουσες πολιτικές για τη διά βίου εκπαίδευση, όπως και ο νέος λόγος περί ιδιότητας του πολίτη, τείνουν να υπηρετήσουν πρωτίστως τα συμφέροντα της αγοράς και δευτερευόντως τις ανάγκες των πολιτών και τα ιδανικά της δημοκρατίας. Ωστόσο, η διά βίου εκπαίδευση μπορεί να υπηρετήσει τα εύλογα συμφέροντα και τις ανάγκες των πολιτών και να συμβάλει στην αναζωογόνηση της δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη, υπό τον όρο ότι θα γίνει αντικείμενο συναίνεσης και κοινών δράσεων των πολιτικών κομμάτων, των συνδικαλιστικών οργανώσεων και της κοινωνίας των πολιτών.

Η ιδιότητα του πολίτη στην πολιτική θεωρία και ο σημερινός εκφυλισμός της

Στο επίπεδο της πολιτικής θεωρίας, ο κλασικός πολιτικός φιλελευθερισμός, κυρίως αυτός που εκφράστηκε από τον J.S Mill και τον B. Constant, συνέδεσε τη δημοκρατική νομιμότητα και την ιδιότητα του πολίτη με τη διασφάλιση των εύλογων συμφερόντων των πολιτών, δηλαδή με τα δικαιώματα και τις ελευθερίες, οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση τόσο για την αξιοπρέπεια του πολίτη όσο και για την πραγμάτωση του αιτήματος για «συμμετοχή στον καθορισμό των όρων της ζωής του καθένα» (Mill, αναφ. στο Χελντ, 1995), και για τα οποία, συνεπώς, ο πολίτης δικαιούται να έχει λόγο μέσα από τη συμμετοχή του στα δημόσια πράγματα. Όμως, η πολιτική συμμετοχή συνδέεται πρωτίστως με τη δημοκρατική-ρουσσοική παράδοση, η οποία, ανάγοντας την αξιοπρέπεια, την αυτοεκτίμηση και την προσωπική ευθύνη του πολίτη έναντι της κοινότητας σε θεμελιώδεις πολιτικές αρετές, την αντιλαμβάνεται ως υπέρτατη ηθική αξία συνδέοντάς την με τον πολίτη ως μέλος μιας πολιτικής κοινότητας και όχι απλώς ως φορέα ατομικών δικαιωμάτων (Μπάλιας, 2004). Έτσι, στον μεν πολιτικό φιλελευθερισμό η πολιτική συμμετοχή, όπως και ο προσδιορισμός του κοινού καλού συνδέονται ουσιαδώς με τα ατομικά συμφέροντα των πολιτών (Taylor, 1997), στη δε δημοκρατική παράδοση η πολιτική συμμετοχή

συνιστά μια καθαυτό ηθική αξία και οι πολίτες είναι αντιληπτοί ως υπεύθυνοι συνδημιουργοί του κοινού καλού το οποίο έχει προτεραιότητα έναντι των ατομικών συμφερόντων και εκδηλώνεται «σε μια κοινότητα ευθύνης και συνυπευθυνότητας απέναντι στις μελλοντικές γενιές» (Taguieff, 2002).

Βρισκόμαστε ουσιαστικά μπροστά σε δύο διαφορετικές αντιλήψεις της ιδιότητας του πολίτη. Στην μεν πρώτη, η ιδιότητα αυτή ταυτίζεται με την υπεράσπιση των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων δυνάμενη να εκπέσει σε μια εγωιστική υπεράσπιση των συμφερόντων του πολίτη, ενώ στη δεύτερη συνδέεται με συλλογικές αξίες και αγαθά, όπως η αγάπη και η προστασία των δημοκρατικών θεσμών, ή με οικουμενικές ανθρωπιστικές αξίες, όπως το περιβάλλον, η ειρήνη και η διεθνής συνεργασία για το καλό της ανθρωπότητας, αλλά και με την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη (Social Citizenship) η οποία θεωρήθηκε ως το μέσο για τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των πολιτών (Marshall, 1995). Αν και οι δύο αυτές αντιλήψεις της ιδιότητας του πολίτη συγκλίνουν σε καίρια ζητήματα (όπως π.χ. το civic spirit, δηλαδή το δημόσιο ήθος, από το οποίο εξαρτάται η λειτουργία των πολιτικών θεσμών), ή αλληλοεξαρτώνται (π.χ. χωρίς τις ατομικές ελευθερίες είναι αδύνατη η πολιτική συμμετοχή), εντούτοις ο φιλελευθερισμός εμπεριέχει τη δυνατότητα μιας ερμηνείας σύμφωνα με την οποία η ιδιότητα του πολίτη περιορίζεται στον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας μέσω των εκλογών χωρίς τη συμμετοχή των πολιτών.

Πράγματι, ιστορικά οι δυτικές δημοκρατικές κοινωνίες έχουν ευνοήσει την πρώτη, τη «μινιμαλιστική» αντίληψη της ιδιότητας του πολίτη περιορίζοντάς την στην εκλογική διαδικασία («ένας εκλογικός διαγωνισμός για την εξουσία», Taguieff, 2002) και την επιλογή μιας κυβέρνησης που βασικός σκοπός της είναι η διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών και, ουσιαστικά, της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς. Η μινιμαλιστική εκδοχή της ιδιότητας του πολίτη –και της δημοκρατίας– εκφράστηκε κυρίως από τους νεο-φιλελεύθερους και συντηρητικούς θεωρητικούς της «δημοκρατικής αναθεώρησης» (Βούλγαρης, 1994), αλλά και από τους υποστηρικτές μιας ελιτίστικης δημοκρατίας, όπως ο Schumpeter, ο Lipset και ο Huntington, για τους οποίους ο απαθής πολίτης αποτελεί λειτουργικό όρο της δημοκρατίας και, συνεπώς, η πολιτική εξουσία οφείλει να ασκείται από τις ελίτ ή / και τους «ειδικούς». Πρόκειται εδώ για την εκδοχή της δημοκρατίας που περιορίζεται στη διασφάλιση των ατομικών συμφερόντων και γι αυτό είναι απογυμνωμένη από το πολιτικό στοιχείο και

τους ηθικούς συλλογικούς στόχους με τους οποίους συνδέεται η συμμετοχική δημοκρατία.

Το (συντηρητικό-νεοφιλελεύθερο) μοντέλο της μινιμαλιστικής δημοκρατίας επικράτησε κυρίως στις ΗΠΑ από τη δεκαετία του 1980 και μετά: «Παρά το γεγονός ότι επεκτάθηκε το δικαίωμα της ψήφου και διευρύνθηκαν τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες, είναι διάχυτη η πεποίθηση στις ΗΠΑ ότι μειώθηκε αισθητά ο έλεγχος των πολιτών επί των δυνάμεων που κυβερνούν τις ζωές μας» (Sandel, 1997). Η αίσθηση αυτή ότι οι πολίτες έχουν μειωμένες δυνατότητες να επηρεάσουν τις αποφάσεις της πολιτικής εξουσίας που αφορούν τη ζωή τους εντάθηκε τις δύο τελευταίες δεκαετίες και στις ευρωπαϊκές δημοκρατικές κοινωνίες, με αποτέλεσμα τη δραματική μείωση της συμμετοχής στις εκλογές: Η απίσχανση της δυνατότητας του πολίτη να έχει λόγο για τις πολιτικές αποφάσεις στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας εξαιτίας κυρίως της επικράτησης του ατόμου - καταναλωτή εις βάρος του ατόμου - πολίτη προκάλεσε το φαινόμενο της αδιαφορίας για τα κοινά και την εμφάνιση του πολιτικού κυνισμού με αποτέλεσμα η δημοκρατική ιδέα να υποστεί έναν εκφυλισμό (Taguieff, 2002). Υπ' αυτή την έννοια, δικαιώθηκαν οι υποστηρικτές της μινιμαλιστικής δημοκρατίας. Πρόκειται όμως για μια φαινομενική δικαίωση, δεδομένου ότι η αδιαφορία για τα κοινά δεν σημαίνει απαραίτητα και αδιαφορία για την πολιτική καθεαυτή, διότι ουσιαστικά κρύβει την έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνήσεις ως αποτέλεσμα της αδιαφορίας των πολιτικών για τα δικαιώματα των πολιτών (Γκίντενς, 2001) και, συνεπώς, της αδυναμίας των πολιτών να επηρεάσουν τις αποφάσεις που αφορούν τη ζωή τους.

Η ιδιότητα του πολίτη στις σημερινές συνθήκες

Στις σημερινές συνθήκες, το περιεχόμενο της ιδιότητας του πολίτη έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων και εξελίξεων οι κυριότερες εκ των οποίων σχετίζονται με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.

Κατ' αρχάς, η υπόσκαψη του κοινωνικού κράτους τις τελευταίες δεκαετίες ενέτεινε το φαινόμενο του κοινωνικού αλλά και του πολιτικού αποκλεισμού ευρέων κοινωνικών στρωμάτων στις δυτικές δημοκρατικές κοινωνίες. Ειδικά το κοινωνικό κράτος συμπαρασύρθηκε εδώ και τρεις δεκαετίες από το νεοφιλελεύθερο δόγμα της *ατομικής επιλογής* σε όλα τα επίπεδα της ζωής και κυρίως σε αυτό της οικονομίας,

γεγονός που ευνόησε την επιχειρηματική δράση των ανώτερων τάξεων αλλά περιθωριοποίησε κοινωνικο-πολιτικά τις κατώτερες τάξεις αποκλείοντάς τις από την κοινωνική, αλλά και την «πολιτική» ιδιότητα του πολίτη (Purvis & Hunt, 1999).

Η επικράτηση της *ατομικής επιλογής* και της «λογικής της αγοράς» κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες σε συνδυασμό με τον άκριτο και αυτονομιοποιούμενο καταναλωτισμό οδήγησε σε κατασπατάληση των φυσικών πόρων και σε άνευ προηγουμένου περιβαλλοντική κρίση με ήκιστα ευοίωνες προοπτικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη, για την υγεία και τη ζωή τόσο των σημερινών όσο και των μελλοντικών γενιών (Φόστερ, 2005). Τίθεται έτσι ένα νέο και καίριο πεδίο ευθύνης για τον σημερινό πολίτη, το οποίο δεν αφορά απλώς το φυσικό περιβάλλον αλλά συνδέεται άμεσα με τους όρους ζωής, δηλαδή με θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα τα οποία έχουν μια οικουμενική διάσταση όπως ακριβώς και το οικολογικό πρόβλημα. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την «οικολογική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη» (Σταμάτης, 1999), αλλά και τις ευθύνες που έχει σήμερα ο κάθε πολίτης απέναντι στην ανθρώπινη κοινότητα. Τις ευθύνες αυτές ανέδειξε και ενέτεινε το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και οι καταλυτικές συνέπειές του στη ζωή των ανθρώπων και των κοινωνιών.

Οι εξελίξεις στον χώρο της οικονομίας και της τεχνολογίας δημιούργησαν το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, το οποίο έχει αλυσιδωτές επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής σε εθνική και διεθνή κλίμακα. Η παγκοσμιοποίηση μετέβαλε τον τρόπο ζωής των ανθρώπων (Γκίντενς, ο.π.), τους κοινωνικούς (όπως η οικογένεια) και πολιτικούς θεσμούς (όπως το κράτος-έθνος), με κυριότερη συνέπεια την αύξηση των ανισοτήτων τόσο στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών όσο και ανάμεσα στις πλούσιες δυτικές δημοκρατίες και τις φτωχές χώρες με συνέπεια τεράστιες ανθρωπιστικές καταστροφές. Έτσι, στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, η ιδιότητα του πολίτη αποκτά μια πιο διεθνική και οικουμενική διάσταση υπερβαίνοντας σε πολλά πεδία την παραδοσιακή ταύτισή της με το εθνικό κράτος και στρεφόμενη σε διεθνικές στάσεις και δράσεις, όπως αυτή των μη κυβερνητικών οργανώσεων που υπερασπίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον και την ειρήνη.

Οι εξελίξεις αυτές συνδυάστηκαν τα τελευταία χρόνια με την ανάδυση του πολυπολιτισμικού κράτους το οποίο σηματοδότησε το τέλος της εθνικής ένταξης («the End of National Belonging») (Castles & Davinson, 2000) καθώς και με τη συναφή αποσταθεροποίηση της σχέσης ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα και την

ιδιότητα του πολίτη ως αποτέλεσμα κυρίως της μετανάστευσης και των διεκδικήσεων για πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών με διαφορετική εθνική ή και πολιτισμική προέλευση (Purvis & Hunt, ο.π.). Όπως έδειξε ο Χάμπερμας, το παραδοσιακό έθνος-κράτος, όπως και αντίστοιχη ιδιότητα του πολίτη, δεν ανταποκρίνεται πλέον στην πραγματικότητα και τις ανάγκες των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών, οι οποίες οφείλουν πρωτίστως να αναδείξουν την πολιτική αυτονομία του πολίτη (Χάμπερμας, 2003). Εξάλλου, η ένταξη μεγάλου αριθμού εθνικών κρατών σε υπερεθνικούς οργανισμούς όπως η (Ε.Ε.) μετέβαλε το περιεχόμενο της ιδιότητας του πολίτη είτε μειώνοντας («δημοκρατικό έλλειμμα») είτε διευρύνοντας τα πολιτικά δικαιώματά του (π.χ. το δικαίωμα να ψηφίζει στο κράτος διαμονής για τις τοπικές εκλογές και τις ευρωεκλογές).

Στις συνθήκες αυτές, η ιδιότητα του πολίτη αποκτά πολλαπλά περιεχόμενα που αντιστοιχούν στις διαφορετικές και ποικίλες ευθύνες τις οποίες οφείλει να αναλάβει ο σημερινός πολίτης: η ιδιότητα του πολίτη βρίσκεται σήμερα πραγματικά σε ένα μεγάλο σταυροδρόμι (Balibar, 1992). Επιπλέον, νέα προβλήματα και νέες ανάγκες προκύπτουν στις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες από τις οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις. Οι νέες αυτές ανάγκες και το μέγεθος των προβλημάτων αναδεικνύουν τη νέα ιδιότητα του πολίτη, η οποία πρέπει να μεταφράζει το αίτημα για δημοκρατική διαχείριση αυτών των αναγκών και προβλημάτων γιατί ακριβώς αφορούν τη ζωή του καθένα. Αυτό σημαίνει ότι η διαχείριση των σημερινών προβλημάτων δεν μπορεί να αφηθεί στους «ειδικούς» ή τις πολιτικές ελίτ, άρα δεν μπορεί να στηριχθεί στη «μινιμαλιστική δημοκρατία». Κανένας λαός και κανένα άτομο δεν μπορεί να ικανοποιήσει τα εύλογα συμφέροντά του αν αδιαφορεί για τους άλλους και για το κοινό καλό, πράγμα που αποδεικνύεται με τον πιο πειστικό τρόπο από την όλο και μεγαλύτερη ανάγκη για διεθνή συνεργασία στα ζητήματα του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και από τη σταδιακή μετατροπή του ατόμου - καταναλωτή σε άτομο - πολίτη, δηλαδή σε άτομο με ευθύνες και καθήκοντα έναντι του κοινού μέλλοντος. Έτσι, στις σημερινές συνθήκες αναδεικνύεται με μεγαλύτερη ένταση η ανάγκη για μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης και συμμετοχής των πολιτών στη διακυβέρνηση των σύγχρονων κοινωνιών, δηλαδή για «εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας» μέσα από την ενίσχυση της «κουλτούρας της κοινωνίας των πολιτών» (Γκίντενς, 2001). Πώς μπορεί να επιτευχθεί κάτι τέτοιο;

Είναι παραδεκτό ότι η εποχή μας ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό την αστικοφιλελεύθερη παράδοση, η οποία αντιλήφθηκε την εκπαίδευση ως το κατ' εξοχήν

μέσο θεμελίωσης και ανάπτυξης της δημοκρατικής κοινωνίας ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, ιδεολογικής προετοιμασίας των νέων για να καταστούν πολίτες του αστικού κράτους-έθνους. Η αντίληψη αυτή συνεχίζει να χαρακτηρίζει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τη σύγχρονη δημοκρατική ιδεολογία και να διαπερνά τη φιλοσοφία των εκπαιδευτικών συστημάτων στις δημοκρατικές κοινωνίες. Οι αλλαγές που επέφεραν στις κοινωνίες αυτές οι τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις έφεραν στο προσκήνιο την ιδέα της νέας διευρυμένης ιδιότητας του πολίτη, στην οικοδόμηση της οποίας θεωρείται σημαντικός ο ρόλος του θεσμού της διά βίου εκπαίδευσης.

Η διά βίου εκπαίδευση στον σύγχρονο κόσμο και η δημοκρατία

Η ιδέα σύμφωνα με την οποία η μάθηση είναι μια διαρκής δραστηριότητα που πραγματώνεται μέσα από ειδικά οργανωμένους θεσμούς είναι σχετικά πρόσφατη και συνοδεύει τις πρώτες απόπειρες θεωρητικής θεμελίωσης της εκπαίδευσης των ενηλίκων (Lindeman, 1929). Αν και η εκπαίδευση ενηλίκων και, αργότερα, η διά βίου εκπαίδευση, συνδέονται στενά με την απασχόληση, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 δεν συσχετίστηκαν παρά ελάχιστα με τις ανάγκες της οικονομίας και τις τρέχουσες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας (Boshier, 1998). Οι ανάγκες της οικονομίας προβάλλονται στα επίσημα κείμενα στον βαθμό που συναρτώνται με το δικαίωμα των πολιτών στην εργασία, ενώ το περιεχόμενο των προγραμμάτων που απευθύνονται σε ενηλίκους, συνδέεται κυρίως με την προσωπική τους ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τον ορισμό της UNESCO, η διά βίου εκπαίδευση (“lifelong education”) αφενός αφορά ουσιαστικά ολόκληρη τη ζωή του ανθρώπου, και, αφετέρου, καλύπτει όλες τις επιμέρους διαστάσεις της ζωής των πολιτών και των κοινωνιών (πρόκειται για την έννοια του “lifewide education”). Ως στοιχείο εκπαιδευτικής πολιτικής, η διά βίου εκπαίδευση αποτελεί «μια προσέγγιση του συνόλου των μορφωτικών δραστηριοτήτων όλων των επιπέδων, που επιτρέπει τη συγκρότησή τους σε ένα εκπαιδευτικό συνεχές, σε διαρκή αλληλεπίδραση με την κοινωνικο-οικονομική, πολιτική και πολιτισμική πραγματικότητα» (Βεργίδης, 2001). Ορισμένες προσεγγίσεις θεωρούν ότι μπορεί να συμβάλει ιδιαίτερα στην ανάπτυξη του κοινωνικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου και να διαμορφώσει ευνοϊκότερες συνθήκες για την ενίσχυση της κοινωνικής ισότητας, της κοινωνικής συνοχής και της πολιτικής δραστηριότητας (Green et al, 2003).

Στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, η διά βίου εκπαίδευση αποσκοπεί στο να προσφέρει σε όλα τα άτομα, στο πλαίσιο *ad hoc* οργανωμένων θεσμών και εκπαιδευτικών στρατηγικών, την ευκαιρία μιας διαρκούς επαφής με τη γνώση ώστε να προσαρμοστούν στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον και να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα και τις ανάγκες που δημιουργούν οι ραγδαίες αλλαγές σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής (Κόκκος, 2005). Ήδη από τη δεκαετία του 1970, ο Lengrand σημειώνει: «Αυτό που είναι το καινούργιο σήμερα, είναι η επιτάχυνση των ρυθμών της αλλαγής. Κάθε δεκαετία οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με έναν κόσμο φυσικό, διανοητικό και ηθικό ο οποίος αντιπροσωπεύει τέτοιους μετασχηματισμούς που οι παλιές προσεγγίσεις δεν αρκούν» (Lengrand, 1970).

Σήμερα, οι μετασχηματισμοί αυτοί έχουν ανατρέψει ριζικά τις συνθήκες και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, των κοινωνιών αλλά και των πολιτικών συστημάτων. Πρόκειται για μετασχηματισμούς οι οποίοι διαμόρφωσαν σήμερα μια νέα κοινωνική πραγματικότητα με χαρακτηριστικά όπως η ταχύτητα των αλλαγών, η επαγγελματική αστάθεια, η αύξουσα σημασία της γνώσης και της πληροφορίας στη ζωή των ανθρώπων, η μεταβολή των ταυτοτήτων, η διαφοροποίηση και ο έντονος κατακερματισμός βιωμάτων και θεσμών, ο πολιτισμικός πλουραλισμός, ο κοινωνικός αποκλεισμός και οι κοινωνικές διαιρέσεις, αλλά, από την άλλη μεριά, και η ανάδυση αιτημάτων για σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των αναπήρων, για προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, κ.λπ. (Evans, 2003). Οι μετασχηματισμοί αυτοί έχουν σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις, οι οποίες, σε συνδυασμό με την ταχύτητα των εξελίξεων, καθιστούν αναγκαία την προσαρμογή των εκπαιδευτικών μεθόδων και στρατηγικών στα προβλήματα, τις ανάγκες και τους στόχους που αναδεικνύονται από τις παραπάνω εξελίξεις. Έτσι, η εντατικοποίηση της επιστημονικής έρευνας, σε συνδυασμό με τον πολλαπλασιασμό των εκπαιδευτικών θεσμών που προσφέρουν τη νέα γνώση ή καλλιεργούν τις απαραίτητες δεξιότητες για την αντιμετώπιση των αναφυόμενων προβλημάτων, αντιπροσωπεύει την απάντηση των «κοινωνιών της γνώσης» στους μετασχηματισμούς αυτούς. Στο πλαίσιο αυτό, η διά βίου εκπαίδευση, αποτελεί βασικό εκπαιδευτικό εργαλείο για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της εποχής μας παρά τις δυσκολίες που αφορούν τον ακριβή καθορισμό του περιεχομένου και των στόχων της και οι οποίες αναφέρονται στη νοηματοδότηση του όρου στην πράξη (Cross, 1981, Καραλής, 2005), καθώς η διά βίου εκπαίδευση «...είναι μια έννοια και ένα ιδανικό που αποκτά ουσία αν εφαρμοστεί στην πράξη» (Jarvis, 2003: 57).

Τα προβλήματα στα οποία καλείται να ανταποκριθεί η διά βίου εκπαίδευση είναι πολλαπλά και αφορούν όλες τις πτυχές της ζωής του σύγχρονου ανθρώπου, από την απασχόληση και τη συμμετοχή του στην κοινωνική ζωή μέχρι την ανάπτυξη της προσωπικότητας και την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου. Αποσκοπεί ουσιαστικά στο να καλλιεργήσει στον σύγχρονο άνθρωπο όλες εκείνες τις δεξιότητες που θα του επιτρέψουν να ικανοποιήσει τις ανάγκες της επαγγελματικής, της προσωπικής και της κοινωνικής ζωής του. Με άλλα λόγια, η διά βίου εκπαίδευση αποσκοπεί στο να προσφέρει στο άτομο τις απαιτούμενες «ικανότητες ζωής» (“life skills”) ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις του παρόντος αλλά και να διασφαλίσει ένα καλύτερο μέλλον, άρα να μπορεί να αποκτήσει γνώσεις και δεξιότητες χρήσιμες για την εν γένει ζωή του. Έτσι, με όπλο τις «ικανότητες ζωής», ο πολίτης θα μπορεί, στο πλαίσιο των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών, είτε ως εργαζόμενος είτε ως καταναλωτής να έχει τη δυνατότητα λόγου ή/και να αναλάβει ευθύνες για όλο και περισσότερα πράγματα που καθορίζουν τη ζωή του, όπως η δημόσια υγεία, η διατροφή (μεταλλαγμένα τρόφιμα), η απασχόληση, το φυσικό και αστικό περιβάλλον, η ασφάλεια, η εκπαίδευση των παιδιών του ή ακόμα και η ίδια η αναπαραγωγή του (βιοηθική). Πρόκειται για ζητήματα τα οποία, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, επηρεάζουν τη ζωή όλων και, επιπλέον, συνδέονται άμεσα με τις πολιτικές αποφάσεις. Συνεπώς, θέτουν ευθέως το ζήτημα της πολιτικής συνυπευθυνότητας και της πολιτικής συμμετοχής κάθε πολίτη, εφόσον το εύλογο συμφέρον του είναι να ενδιαφερθεί για την ίδια τη ζωή του και για ό,τι την επηρεάζει ή την καθορίζει. Υπ’ αυτή την έννοια, τα εύλογα συμφέροντα κάθε πολίτη δεν είναι συμβατά με τη «μινιμαλιστική» εκδοχή της δημοκρατίας, η οποία συνεπάγεται την αποκλειστική διαχείριση των κοινών από τις ελίτ ή τους «ειδικούς».

Στον βαθμό που είναι αποδεκτό ότι στις σημερινές συνθήκες η παρουσία και συμμετοχή του πολίτη στα κοινωνικο-πολιτικά δρώμενα δεν μπορεί να περιοριστεί στην εκλογική διαδικασία, η ιδιότητα του πολίτη αποκτά νέο περιεχόμενο το οποίο διευρύνει και τον ίδιο τον ρόλο τον οποίο καλείται να διαδραματίσει η διά βίου εκπαίδευση. Κατ’ αρχάς, χάρη στην κοινωνική γνώση και τις πληροφορίες που προσφέρει η διά βίου εκπαίδευση όλοι οι πολίτες μπορούν να βελτιώσουν ορισμένες πλευρές της ζωής τους επηρεάζοντας ως ένα βαθμό τους παράγοντες που την καθορίζουν. Κατά δεύτερο λόγο, ο οποίος συνδέεται αμεσότερα με την ιδιότητα του πολίτη, η διά βίου εκπαίδευση μπορεί να βελτιώσει τους όρους της πολιτικής συμμετοχής ή της ενεργοποίησης της «κοινωνίας των πολιτών» αυξάνοντας τον

αριθμό των πολιτών με δημοκρατική πολιτική κουλτούρα και δημιουργώντας κίνητρα σε περισσότερους πολίτες να ενδιαφερθούν για τα κοινά, κυρίως μέσα από τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η πολιτική απάθεια δεν συνάδει με τα εύλογα συμφέροντά τους. Ένα εγχείρημα «αναζωογόνησης της δημόσιας ζωής» θα μπορούσε να επιτύχει στον βαθμό που οι οργανωμένες δυνάμεις της κοινωνίας, και πρωτίστως τα πολιτικά κόμματα, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών, υιοθετούσαν τις αρχές και τους στόχους της διά βίου εκπαίδευσης και συνεργάζονταν στο πλαίσιο ενός «προγράμματος για την αναζωογόνηση της δημοκρατίας» (Evans 2003).

Είναι βέβαιο ότι ένα τέτοιο εγχείρημα δεν θα είχε προοπτικές επιτυχίας χωρίς την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των πολιτών στους πολιτικούς και χωρίς τη μείωση του πολιτικού κυνισμού, αλλά πρωτίστως χωρίς την αποτελεσματική καλλιέργεια δημοκρατικών αξιών (οι οποίες δεν ευνοούνται σε συνθήκες αμυντικού εθνικισμού, όπως συμβαίνει λ.χ. στη χώρα μας), πράγμα το οποίο δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με εκπαιδευτικά μέσα. Πιθανόν, στο ζήτημα αυτό οι συνθήκες να είναι σήμερα ευνοϊκότερες σε σχέση με το παρελθόν εξαιτίας του γεγονότος ότι οι σημερινές «κοινωνίες της διακινδύνευσης» (risk societies) περιέχουν σημαντικά κίνητρα για την κινητοποίηση μεγαλύτερου αριθμού πολιτών συγκριτικά με τις προηγούμενες δεκαετίες.

Ωστόσο, το ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι αν η εστίαση του ενδιαφέροντος στις θεματικές της ιδιότητας του πολίτη και της αναζωογόνησης της δημοκρατίας και της δημόσιας ζωής μέσα από τη διά βίου εκπαίδευση μπορεί να είναι τελεσφόρα χωρίς την ταυτόχρονη επίλυση του προβλήματος της απασχόλησης ή / και της οικονομικής ανάπτυξης. Αξίζει να υπενθυμίσουμε εδώ ότι στη θεωρία της δημοκρατίας ο κοινωνικός πλούτος και η δίκαιη κατανομή του θεωρείται βασικός όρος για τη στερέωση και την ανάπτυξή της, ενώ το συναφές με την οικονομική ανάπτυξη πρόβλημα της απασχόλησης δεν μπορεί να παραμεριστεί, δεδομένου ότι η δυνατότητα του σύγχρονου πολίτη να συμμετέχει στην κοινωνική και την πολιτική ζωή και να διάγει έναν αξιοπρεπή βίο συνδέεται άμεσα με το εισόδημα που αποκτά από την εργασία του.

Είναι γεγονός ότι η οιονεί διευρυμένη ιδιότητα του πολίτη στην οποία αναφερθήκαμε προκύπτει μάλλον από την ανάλυση της σύγχρονης πραγματικότητας στις δημοκρατικές κοινωνίες και από τις προκύπτουσες ανάγκες για συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση των προβλημάτων της παρά από την ύπαρξη σχετικών

αιτημάτων προερχόμενων από την κοινωνία των πολιτών. Ο νέος λόγος (discourse) περί ιδιότητας του πολίτη και δημοκρατίας, σε αντίθεση με το παρελθόν που ήταν υπόθεση ανεξάρτητων διανοουμένων, προέρχεται εν πολλοίς από κέντρα πολιτικής εξουσίας, εθνικά ή υπερεθνικά όπως η Ε.Ε., ή από ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς θεσμούς που ελέγχονται από τα κέντρα αυτά, τα οποία διαμορφώνουν πολιτικές υπέρ αλλά ερήμην των πολιτών. Πράγμα που δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ο λόγος αυτός είναι ασύμβατος με τα δημοκρατικά αιτήματα, και, κυρίως, με αυτό της συμμετοχής, κάθε άλλο. Εντούτοις, η ανάλυση πρέπει να λάβει υπόψη της τους οικονομικούς παράγοντες που επηρεάζουν και ενίοτε υπαγορεύουν τις πολιτικές αυτές, γεγονός που μπορεί να αποκρύπτει τους βαθύτερους στόχους των πολιτικών της διά βίου εκπαίδευσης, οι οποίοι δεν συνδέονται απαραίτητα με αγνές προθέσεις υπέρ της δημοκρατίας. Δεν είναι τυχαίο ότι ορισμένοι ερευνητές θεωρούν πως η σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομία είναι και ο λόγος για τον οποίο τα κράτη αποδίδουν σήμερα όλο και μεγαλύτερη σημασία στη διά βίου εκπαίδευση (Nuissl, 2001).

Το ζήτημα αυτό αφορά κυρίως την Ε.Ε. από την οποία εκπορεύεται σήμερα μεγάλο μέρος των πολιτικών της διά βίου εκπαίδευσης με αποδέκτες τα κράτη-μέλη. Οι πολιτικές αυτές συνδέουν τη διά βίου εκπαίδευση τόσο με την οικονομική ανάπτυξη και την απασχόληση όσο και με την καλλιέργεια δεξιοτήτων που ενισχύουν την ιδιότητα του πολίτη. Είναι προφανές ότι ο στόχος της απασχόλησης μέσω της οικονομικής ανάπτυξης είναι θεμιτός και αποδεκτός, εφόσον η απασχόληση αποτελεί όρο όχι μόνο για την αξιοπρεπή διαβίωση των πολιτών και, κυρίως, για τη ζωή τους, αλλά και όρο για την ενεργοποίηση του πολίτη. Ωστόσο, το κρίσιμο ερώτημα είναι πώς συνδέονται αυτοί οι δύο στόχοι και ποιος έχει την προτεραιότητα; Ποιο νόημα έχει η καλλιέργεια της ιδιότητας του πολίτη μέσω της διά βίου εκπαίδευσης όταν την ίδια στιγμή υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι οι πολιτικές για την απασχόληση αποτελούν ουσιαστικά πρόσχημα για τη στήριξη της αγοράς και των νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων περί πολιτικής (άρα και περί ιδιότητας του πολίτη);

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η διά βίου εκπαίδευση

Τα τελευταία χρόνια, στα επίσημα κείμενα της Ε.Ε. γίνεται λόγος για «ιδιότητα του πολίτη, δημοκρατία και νέες μορφές διακυβέρνησης» οι οποίες συσχετίζονται τόσο με την ανάγκη για «πολιτική σταθερότητα, για οικονομική και

κοινωνική συνοχή και για ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας», όσο και με την «κοινωνία της γνώσης» (European Commission, 2004). Είναι γεγονός ότι η πολιτική της Ε.Ε. αποσκοπεί στο να συνδυάσει την οικονομική ανάπτυξη και την ενίσχυση της ανταγωνιστικής θέσης της Ευρώπης στον κόσμο με την ανάπτυξη της δημοκρατίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο και, έτσι, να επιτύχει τον κύριο στρατηγικό στόχο της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Σύμφωνα με την πολιτική αυτή, ως εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση της ευρωπαϊκής ενοποίησης τίθεται η δημιουργία μιας ανταγωνιστικής ευρωπαϊκής οικονομίας που θα αποτελέσει τη βάση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, το οποίο θα περιέχει επίσης μια κοινωνική (κοινωνική συνοχή), μια πολιτική (δημοκρατία) και μια πολιτισμική διάσταση (κοινές αξίες). Γι' αυτό εξάλλου, στο επίσημο κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που αναφέρεται στους στόχους της διά βίου μάθησης, η οικονομική προτάσσεται της κοινωνικής διάστασης (Gass, 1996). Είναι, όμως, προφανές ότι οι στόχοι αυτοί είναι βαθιά αλληλένδετοι και στενά συνυφασμένοι, ενώ ελάχιστη προϋπόθεση για την επίτευξή τους είναι η διαμόρφωση ενός κοινού πολιτισμικού χώρου (European Commission, 2001a) ο οποίος ορίζεται πρωτίστως από ένα κοινό σύστημα πολιτικών αξιών (δημοκρατικές αξίες, ανθρώπινα δικαιώματα) και από μια «κουλτούρα διαλόγου» που θα καθιστά την ευρωπαϊκή κοινωνία ένα εκτεταμένο χώρο ειρηνικής συνύπαρξης και διαπραγμάτευσης. Λόγω της κεντρικής σημασίας ενός κοινού πολιτισμικού χώρου τόσο για την πολιτική ενοποίηση όσο και για τη διακυβέρνηση ή, πράγμα που είναι σχεδόν το ίδιο, για την κατασκευή της συναίνεσης έναντι των ευρωπαϊκών θεσμών, η Ε.Ε. προωθεί όλο και πιο εντατικά και συχνά κοινές εκπαιδευτικές πολιτικές με αναφορά στην «κοινωνία της γνώσης» και στην ανάγκη της διάχυσης της γνώσης σε όλους τους πολίτες όλων των ηλικιών μέσω της διά βίου εκπαίδευσης.

Έτσι, η διά βίου εκπαίδευση εμφανίζεται στα κείμενα της Ε.Ε. όλο και περισσότερο ως βασικό εκπαιδευτικό εργαλείο για την περαιτέρω ανάπτυξη και ενίσχυση της κοινωνίας της γνώσης αλλά και για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων της Ένωσης (Gass, 1996). Όπως προκύπτει από το *Μνημόνιο για τη Διά Βίου Μάθηση* (European Commission, 2000), η διά βίου εκπαίδευση συνδέεται πρωτίστως με δύο στόχους: πρώτον, με την ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη, η οποία αναφέρεται αφενός στη «συμμετοχή σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής και της οικονομικής ζωής» και αφετέρου στη δυνατότητα των πολιτών «να έχουν φωνή στην κοινωνία όπου ζουν», και δεύτερον, με την απασχολησιμότητα, ήτοι με την

«ικανότητα απόκτησης και διατήρησης της απασχόλησης» Τα ερωτήματα που τίθενται σχετικά με τους δύο παραπάνω στόχους της Ε.Ε. είναι πολλά. Ένα από τα κυριότερα αφορά τη «συμμετοχή» και τους τρόπους μέσω των οποίων μπορεί να γίνει πράξη η ιδέα της συμμετοχής, αλλά και το αντικείμενο και το πραγματικό εύρος της.

Στα κείμενα της Ε.Ε. γίνεται λόγος για συμμετοχή σε διάφορα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, όπως «οι τοπικές κοινότητες, συμπεριλαμβανομένων των σχολείων» (European Commission, 2001a), αλλά δεν αναφέρεται η συμμετοχή στις κυβερνητικές αποφάσεις (π.χ. μέσω συχνών δημοψηφισμάτων), οι οποίες είναι κατά τεκμήριο και οι πιο σημαντικές για τη ζωή των πολιτών. Έτσι, κατ' αρχάς φαίνεται ότι η ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη μέσω της διά βίου εκπαίδευσης είναι αντιληπτή όχι τόσο ως ένας καίριος πολιτικός στόχος που θα ικανοποιούσε τα δημοκρατικά αιτήματα των λαϊκών στρωμάτων, τα οποία, εάν η πολιτική συμμετοχή τους θα σήμαινε πραγματικά τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων, θα μπορούσαν πιθανότατα λόγω της πλειοψηφίας που διαθέτουν στην κοινωνία να ανατρέψουν τις τρέχουσες πολιτικές, αλλά ως ένα λειτουργικό στοιχείο του ευρωπαϊκού συστήματος διακυβέρνησης. Η συμμετοχή θεωρείται ρητά από την Ε.Ε. ως σημαντικό μέσο για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης στους στόχους και τα αποτελέσματα των θεσμών που διαμορφώνουν τις ευρωπαϊκές πολιτικές (European Commission, 2001b), άρα ως μέσο συναίνεσης μάλλον παρά (συν)απόφασης.

Από την άλλη μεριά, βέβαια, η Ε.Ε. θεωρεί ότι η διά βίου εκπαίδευση μπορεί να ενισχύσει την ιδιότητα του πολίτη σε άλλα πεδία, όπως αυτά της καλλιέργειας μιας δημοκρατικής, ανεκτικής και πολυπολιτισμικής κοινωνίας στην οποία τα δικαιώματα όλων θα είναι σεβαστά. Μπορεί ακόμα να προσφέρει γνώση και πληροφορίες οι οποίες θα επιτρέψουν στον κάθε πολίτη να έχει περισσότερη φωνή στα ζητήματα που αφορούν τη ζωή του, όπως είναι αυτά που αφορούν τη διαχείριση και επίλυση τοπικών προβλημάτων.

Στο ζήτημα της απασχόλησης, είναι προφανές ότι η διά βίου εκπαίδευση στις συνθήκες της κοινωνίας της γνώσης και της κοινωνίας της διακινδύνευσης μπορεί να συμβάλει στην κινητικότητα στην αγορά εργασίας και εν μέρει στην αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας, των ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού (ο οποίος είναι και πολιτικός αποκλεισμός). Σε συνθήκες φιλελευθεροποίησης της οικονομίας όπου το δικαίωμα της απασχόλησης δεν μπορεί να διασφαλιστεί από το κράτος, φαίνεται αυταπόδεικτο ότι η απασχόληση μπορεί να αυξηθεί μόνο μέσα από πολιτικές οικονομικής ανάπτυξης και εκπαίδευσης / κατάρτισης για τις ανάγκες της

αγοράς και εν γένει της οικονομίας. Έτσι, ικανοποιώντας τις ανάγκες της αγοράς μπορεί συγχρόνως να ικανοποιηθεί και το αίτημα για εργασία. Ωστόσο, αυτός ο στόχος της διά βίου εκπαίδευσης μπορεί να τεθεί εν αμφιβόλω, στον βαθμό που η εκπαίδευση υπηρετεί πρωτίστως και κατά βάση την αγορά χωρίς να λαμβάνεται στον ίδιο βαθμό υπόψη η κατάσταση όσων δεν επιτυγχάνουν να αποκτήσουν απασχόληση στο πλαίσιο της αγοράς.

Πράγματι, αυτό φαίνεται από την υποχώρηση του κράτους πρόνοιας σε πολλές χώρες της δυτικής Ευρώπης κατά την τελευταία τουλάχιστον δεκαετία (Pontusson, 2005) και από τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη (Social Citizenship) και την κοινωνική δικαιοσύνη στη διά βίου εκπαίδευση για τον ενεργό πολίτη. Είναι προφανές ότι η διά βίου εκπαίδευση, παρά τη σημασία της για την ενίσχυση της ιδιότητας του πολίτη και παρά το γεγονός ότι η ίδια αποτελεί θεσμό του κράτους πρόνοιας, δεν μπορεί να αντικαταστήσει το κράτος πρόνοιας και τη σημασία που αυτό έχει για την ουσιαστική απόκτηση από ένα μεγάλο τμήμα της κοινωνίας της ιδιότητας του ενεργού πολίτη. Εξάλλου, στα ίδια τα επίσημα κείμενα της Ε.Ε. διαφαίνεται αυτή η τάση υποστήριξης της αγοράς (εργασίας) μέσω της διά βίου εκπαίδευσης και η μείωση του βάρους ολοκληρωμένων παρεμβάσεων που να έχουν στο επίκεντρο τους συμμετέχοντες πολίτες και τις ανάγκες τους. Η πιο απτή ένδειξη προέρχεται από την απλή μελέτη των χρηματοδοτήσεων των πολιτικών της Ε.Ε. και των ειδικών στόχων που ανατίθενται μέσω αυτών στη διά βίου εκπαίδευση, με αποτέλεσμα την ενίσχυση εκείνων των στρατηγικών δράσης που συνδέονται με την οικονομία και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας (Karalis & Vergidis, 2004).

Εντέλει, το μεγάλο ζήτημα που τίθεται σε σχέση με τους στόχους της διά βίου εκπαίδευσης στην Ε.Ε. αφορά το κλασικό πλέον πρόβλημα που τέθηκε από τον Marshall, δηλαδή το γεγονός ότι δεν είναι καθόλου αυτονόητος ο συμβιβασμός του (νεο)φιλελευθερισμού με τη δημοκρατία, δηλαδή της αγοράς και του καπιταλισμού με μια ιδιότητα του πολίτη που να εμπεριέχει ουσιαστικές δυνατότητες συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων (Jarvis, 2004). Είναι γεγονός ότι στους κόλπους της Ε.Ε. υφίστανται ιδεολογικές συγκρούσεις ανάμεσα σε δυνάμεις που υποστηρίζουν την αγορά και σε δυνάμεις που υποστηρίζουν το κοινωνικό κράτος και μια πραγματικά συμμετοχική ιδιότητα του πολίτη. Εξάλλου, το πρόβλημα της πραγματικής συμμετοχής των πολιτών αναγνωρίζεται ως ένα βαθμό και από την ίδια την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία, ακριβώς γι αυτό, θεωρεί αναγκαία την ανάμειξη

της κοινωνίας των πολιτών στις πολιτικές διεργασίες (European Commission, 2001b). Είναι προφανές ότι το ζήτημα της ιδιότητας του πολίτη είναι τελικά ένα ζήτημα συσχετισμού και διαπάλης μεταξύ κοινωνικο-πολιτικών δυνάμεων και, από αυτή τη σκοπιά, η διά βίου εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη διαμόρφωση των όρων για ηγεμονία των δημοκρατικών ιδεών μέσα από την ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών.

Συμπέρασμα

Είναι αναμφισβήτητο ότι η διά βίου εκπαίδευση αποτελεί σήμερα ένα από τα βασικά εργαλεία εκπαιδευτικής πολιτικής για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της εποχής μας. Η οικοδόμηση πιο δημοκρατικών και πιο ανθρώπινων κοινωνιών περνάει μέσα από τη γνώση, την πληροφόρηση, την απόκτηση κατάλληλων δεξιοτήτων και «ικανοτήτων ζωής», την υιοθέτηση δημοκρατικών αξιών και τη συνειδητοποίηση των κάθε είδους προβλημάτων με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ο σύγχρονος άνθρωπος στις δημοκρατικές κοινωνίες (Korsgaard κ.ά., 2001). Ωστόσο, όπως συμβαίνει πάντα με όλους τους υψηλούς στόχους, η διά βίου εκπαίδευση συνδυάζει μια δόση ουτοπίας με μια δόση πραγματισμού. Οι παραπάνω στόχοι της διά βίου εκπαίδευσης είναι προφανώς θεμιτοί και αποδεκτοί στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά δεν είναι υλοποιήσιμοι παρά ως ένα ορισμένο βαθμό και σε συνάρτηση με τις παραδόσεις, τις κοινωνικές δομές και την οργάνωση του κάθε κράτους.

Η διά βίου εκπαίδευση μπορεί πράγματι να βελτιώσει ορισμένους από τους όρους με τους οποίους συναρτάται η άσκηση της ιδιότητας του πολίτη στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά μόνον ορισμένους. Η πραγματική πολιτική συμμετοχή είναι κλασικό ζητούμενο της πολιτικής θεωρίας μάλλον παρά αίτημα προερχόμενο από τους ίδιους τους πολίτες (Χελντ, 1995). Σε κοινωνίες άκρως ατομικιστικές, τίποτε δεν μπορεί να διασφαλίσει ότι η πλειονότητα των πολιτών διαθέτει τη βούληση και την απαραίτητη δημοκρατική ηθική για πολιτική συμμετοχή που θα αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση των γενικότερων συμφερόντων της κοινωνίας ή της ανθρωπότητας και όχι των ατομικών συμφερόντων, έστω κι αν πρόκειται για τα εύλογα συμφέροντα του κάθε πολίτη. Είναι γεγονός ότι το ιδανικό της συμμετοχικής δημοκρατίας ανήκει περισσότερο στο «δημοκρατικό φαντασιακό» παρά στην πραγματική ιστορία. Και αυτό είναι κάτι το οποίο η διά βίου εκπαίδευση, όπως είναι

αντιληπτή στο πλαίσιο των τρεχουσών ευρωπαϊκών πολιτικών, ήκιστα μπορεί να αλλάξει. Από την άλλη μεριά βέβαια, η διά βίου εκπαίδευση μπορεί να υπηρετήσει τις ανάγκες των πολιτών και να συμβάλει στην ενίσχυση τόσο της δημοκρατίας όσο και της σύγχρονης ιδιότητας του πολίτη, με την προϋπόθεση ότι θα συναινέσουν σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις ώστε να διαμορφωθεί στην κοινωνία μια νέα ηγεμονική πολιτική κουλτούρα, με τη γκραμσιανή έννοια του όρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βεργίδης, Δ., «ΔιαΒίου Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική». Στο Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης, & Σ. Νικόδημος (επιμ.), *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και ΔιαΒίου Μάθηση: Διεθνής Εμπειρία και Ελληνική Προοπτική*, Ατραπός, Αθήνα, 2001, σσ: 127-144.

Βούλγαρης Γ., *Φιλελευθερισμός, συντηρητισμός, κοινωνικό κράτος 1973-1990*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994.

Balibar E., *Les frontières de la démocratie*, Ed. de la Découverte, Paris, 1992.

Boshier R., «Edgar Faure After 25 Years: Down but not Out», in J. Holford, P. Jarvis, & C. Griffin (eds.), *International Perspectives on Lifelong Learning*, Kogan Page, London, 1998.

Γκίντενς Α., *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001.

Castles S., & Davindson A., *Citizenship and Migration*, Routledge, N.York, 2000.

Cross, K. P., *Adults as Learners: Increasing Participation and Facilitating Learning*, Jossey Bass, San Francisco, 1981.

Gass J. R., *The Goals, Architecture and Means of Lifelong Learning (Background Paper for the European Year of Lifelong Learning)*, European Commission, Brussels, 1996.

Green A., Preston J., & Sabates R., «Education, Equality and Social Cohesion: a distributional approach», *COMPARE*, 33 (4), 2003, pp. 453-470.

European Commission, *Citizen and Governance in a Knowledge Based Society (Sixth Framework Program)*, διαθέσιμο (15.11.2004):

ftp.cordis.lu/pub/fp6/docs/wp/sp1/g_wp_200201_en.pdf, 2004.

European Commission, *A New Impetus for European Youth (White Paper)*, European Commission, Brussels, 2001a.

- European Commission, *European Governance (White Paper)*, European Commission, Brussels, 2001b.
- European Commission, *A Memorandum on Lifelong Learning*, European Commission, Brussels, 2000.
- Evans N., *Making Sense of Lifelong Learning*, Routledge-Falmer, N. York, 2003.
- Jarvis, P., *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Κατάρτιση: θεωρία και πράξη*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003.
- Jarvis P., «Το νόημα της ισόβιας μάθησης για τη διά βίου εκπαίδευση», *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 1, 2004, σελ. 4-11.
- Καραλής, Θ., «Κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων». Στο: Α. Κόκκος (επιμ.). *Εκπαιδευτικό υλικό για τους εκπαιδευτές θεωρητικής κατάρτισης (τ. Ι)*, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας – ΕΚΕΠΙΣ, 2006, σσ. 22-56.
- Karalis T., & Vergidis D., «Lifelong education in Greece: recent developments and current trends», *International Journal of Lifelong Education*, 23/2, 2004, pp: 179-189.
- Korsgaard O., Walters Sh., & Andersen R. (Eds), *Learning for Democratic Citizenship*, The Danish University of Education, Copenhagen, 2001.
- Κόκκος Α., *Εκπαίδευση Ενηλίκων: ανιχνεύοντας το πεδίο*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005.
- Lengrand P., *Introduction à l'éducation permanente*, UNESCO, Paris, 1970.
- Lindeman E. C., *The Meaning of Adult Education*, New Republic, New York, 1926.
- Μπάλιας Σ., *Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εποχή της δημοκρατίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2004.
- Marshall T. H., & Bottomore T., *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*, Gutenberg, Αθήνα, 1995.
- Nuissl E., «Learning to Learn: Preparing Adults for Lifelong Learning», *Lifelong Learning in Europe*, 1/2001, 2001, pp: 26-31.
- Pontusson Jonas, *Inequality and Prosperity: Social Europe vs Liberal America*, Cornell University Press, N. York, 2005.
- Purvis T., & Hunt A., «Identity Versus Citizenship: Transformations in The Discourses and Practices of Citizenship», *Social & Legal Studies*, 8 (4), 1999, pp:457-482.
- Σταμάτης Κ., *Δίκαιο και δικαιοσύνη στην εποχή των ορίων*, Πόλις, Αθήνα, 1999.
- Sandel M., «La république procédurale et le moi désengagé», in A. Berten et al, *Libéraux et communautariens*, PUF, 1997, Paris, pp: 255-274.

- Sartori G., *Theory of Democracy*, Chatman House, London, 1987.
- Taguieff P.-A., *Παγκοσμιοποίηση και Δημοκρατία*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2002.
- Taylor C., «Qui pro quo et malentendus: le débat communautariens-libéraux», in A. Bertin et al, *Libéraux et communautariens*, PUF, Paris, 1997, pp: 87-119.
- Φόστερ Τζον Μπέλαμι, *Οικολογία και καπιταλισμός*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.
- Χάμπερμας Γ., *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα, 2003.
- Χέλντ Ν., *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Στάχυ, Αθήνα, 1995.